

PRŮVODCE OPEN ACCESS

PAVLA RYGELOVÁ A KOL.

2013

OBSAH

PRO VĚDCE.....	2
PRO KNIHOVNU.....	4
PRO POSKYTOVATELE GRANTŮ	6
PRO MANAGEMENT	9
PRO STUDENTA	12
PRO VYDAVATELE	13
PRO VEŘEJNOST.....	15
PRO SPRÁVCE REPOZITÁŘŮ.....	16
REPOZITÁŘE V ČR	18

PRO VĚDCE

Otevřený přístup je přínosný pro celou společnost.

Vědcům zvyšuje viditelnost, využívanost a vědecký dopad jejich publikovaných prací.

Vědec jako autor může otevřený přístup podpořit:

a) publikováním svého vědeckého článku v některém z otevřených časopisů.

Vhodný časopis můžete najít v [DOAJ](#) - adresáři otevřených časopisů.

b) uložením vydaného článku, resp. jeho autorského rukopisu, do otevřeného repozitáře.

Tento způsob - označovaný jako **auto-archivace** - znamená, že autor publikuje tradiční cestou v časopise dle své volby a zároveň zajistí volný přístup k plnému textu článku v otevřeném repozitáři.

OCHRANA AUTORSKÝCH PRÁV

Se změnami v publikačním procesu se rozšiřují možnosti, jaká práva si autor díla může ponechat.

Vedle tradičního přenechání autorských práv vydavateli, kdy vydavatel získává veškerá práva k užití díla, se stává běžným modelem využívání veřejných licencí [Creative Commons](#). Licencí Creative Commons využívají vydavatelé otevřeně přístupných časopisů, např. [Hindawi](#), [Copernicus](#).

V případě auto-archivace je důležité ověření, zda podmínky vydavatele auto-archivaci autorům povolují.

Přehled podmínek vydavatelů poskytuje služba [SHERPA/RoMEO](#).

VYDAVATEL AUTO-ARCHIVACI NEPOVOLUJE?

Pokud autor ještě nepodepsal smlouvu, je možné k smlouvě přiložit dodatek, kterým autor požádá o výjimku.

[SPARC Addendum](#) - vzor dodatku

INICIATIVY

[Cost of Knowledge](#) - petice více než 13 tisíc matematiků a dalších vědců, upozorňujících na vysoké ceny předplatného a nevýhodné obchodní praktiky vydavatele Elsevier, který těží ze své pozice největšího vydavatele vědecké literatury.

[DORA](#) - San Franciská deklarace volající po zlepšení způsobu hodnocení vědeckých výsledků, mimo jiné kritizující zneužívání impakt faktoru v hodnocení vědeckého výkonu.

CHCETE VĚDĚT VÍC?

- [Zeptejte se svého knihovníka](#)

PRO KNIHOVNU

Knihovna se může zapojit do hnutí otevřeného přístupu především tím, že zajistí informační podporu pro své uživatele - akademické pracovníky, studenty, veřejnost.

Informační podpora obnáší vybudování webové stránky o otevřeném přístupu s odkazy na užitečné zdroje a s popisem základních principů otevřeného přístupu.

PŘÍKLADY INFORMAČNÍ PODPORY

- [Open Access ÚK ČVUT](#)
- [Open Access ÚK VŠB-TUO](#)
- [Open Access SVI Fyziologického ústavu AV ČR](#)

VYBUDOVÁNÍ REPOZITÁŘE

Dalším úkolem knihovny v oblasti open access je **vybudování otevřeného repozitáře** pro ukládání a volné zpřístupňování vědecký publikací (vysokoškolských kvalifikačních prací, vědeckých článků, monografií, článků ze sborníků konferencí aj.)

PŘÍKLADY REPOZITÁŘŮ V ČR

- [Univerzita Pardubice](#)
- [Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně](#)
- [Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava](#)
- [Vysoká škola ekonomická v Praze](#)

DOPORUČENÁ PRAVIDLA

Je důležité, aby repozitáře byly budovány v souladu s osvědčenými a zavedenými standardy a postupu, které přispívají k opravdu otevřené spolupráci (interoperabilitě) repozitářů.

- Pravidla [DRIVER](#)
- Pravidla [OpenAIRE](#)

- [Další užitečné zdroje](#)

PRO POSKYTOVATELE GRANTŮ

Poskytovatelé grantů (grantové agentury, ministerstva, Evropská komise aj.) mohou výrazně zasáhnout do změny v komunikaci vědeckých výsledků.

Poskytovatelé disponují prostředky z veřejných zdrojů a z tohoto titulu nesou také odpovědnost za to, jak jsou tyto prostředky využívány a zda jsou využívány efektivně. **Poskytovatelé přidělují veřejné prostředky na výzkum a měli by usilovat o to, aby výsledky výzkumu byly snadno dostupné odborné i laické veřejnosti.**

Je běžné, že poskytovatelé, vědomi si této společenské odpovědnosti, vyžadují po vědcích, kteří získali finanční podporu na výzkum, aby publikované výsledky svého výzkumu zveřejnili v režimu otevřeného přístupu.

Poskytovatelé mohou vydat politiku OA, v níž budou vyžadovat, aby publikované výsledky z projektů financovaných poskytovatelem byly zpřístupněny v režimu otevřeného přístupu do šesti až dvanácti měsíců od data vydání publikace.

POLITIKA OTEVŘENÉHO PŘÍSTUPU V PROGRAMU HORIZONT 2020 EVROPSKÉ KOMISE

[Evropská komise](#) prosazuje otevřený přístup jako hlavní princip zpřístupňování vědeckých informací (publikací a výzkumných dat) v nadcházejícím programu Horizont 2020.

17. července 2012 vydala EK zásadní dokumenty - [Communication](#) a

[Recommendation](#), které vymezují význam otevřeného přístupu pro evropský

výzkum a které doporučují členským státům, aby se také zasadili o vytvoření podmínek pro otevřené sdílení výsledků vědy podpořených z veřejných zdrojů.

Iniciativa EK zohledňuje potřebu volného přístupu k výsledkům vědy za předpokladu solidního a udržitelného systému šíření vědeckých poznatků.

EK sleduje aktuální debaty a reakce na iniciativy a dokumenty typu "[Cost of Knowledge](#)" nebo "[Finch Report](#)".

EK navrhuje přijetí mandatorní politiky otevřeného přístupu k vědeckým publikacím pro všechny výzkumné oblasti programu Horizont 2020, vycházející z již existujících aktivit v rámci 7.RP (zahrnující např. způsobilost výdajů za publikování v otevřených časopisech, 6-12 měsíční embargo v případě zelené cesty otevřeného přístupu).

EK chápe otevřený přístup jako prostředek ke zlepšení výměny znalostí, nikoli jako cíl samotný.

Podobně jako v 7. RP program Horizont 2020 zahrne zlatou i zelenou cestu otevřeného přístupu. Obě cesty se doplňují a jsou efektivní, rovnocenné a udržitelné pro dosažení otevřeného přístupu jak z pohledu vědců, tak z pohledu inovativního průmyslu a obchodu.

EK pokračuje v podpoře návazných projektů v oblasti open access a výzkumné infrastruktury (např. [OpenAIREPlus](#)).

PŘÍKLADY POLITIK POSKYTOVATELŮ

- [National Institutes of Health](#)
- [Welcome Trust](#)

PŘEHLED POLITIK POSKYTOVATELŮ

- [SHERPA/JULIET](#)

HODNOCENÍ VĚDY

Současný způsob hodnocení vědy nijak nepodporuje publikování v otevřeném režimu. Metodika hodnocení VaV se soustředí na kvantitativní měřítka, jehož jasným důsledkem je inflace publikací, které byly publikovány pouze účelově pro vykázání do systému hodnocení.

Poskytovatelé by měli usilovat o změnu v hodnocení vědy od měření kvantitativního ke kvalitativnímu. Inspiraci mohou najít v iniciativně [DORA](#) nebo na blogu [O hodnocení a financování vědy \(Daniel Münich soukromě\)](#).

PRO MANAGEMENT

Zájmem managementu výzkumných organizací (univerzit, vědeckých ústavů) je, aby výsledky vědecko-výzkumné činnosti získaly patřičnou publicitu a byly maximálně viditelné pro ostatní vědce, organizace, podniky aj. **Viditelné výsledky zvyšují prestiž a dobré jméno instituce.**

Podporu otevřené komunikaci vědeckých výsledků může management **deklarovat v institucionální politice otevřeného přístupu.**

Politikou otevřeného přístupu se instituce hlásí ke svému poslání sociálně zodpovědné instituce, která je ochotná podobně jako ostatní vědecké organizace přispívat do společné pokladnice vědění a znalostí.

Předmětem institucionální politiky otevřeného přístupu bývá **vybudování institucionálního repozitáře** pro sběr a volné zpřístupnění vědeckých publikací.

Politika ukládá akademickým pracovníkům za **povinnost uložit** do repozitáře **veškerou publikační činnost** a dle možností zpřístupnit uložené plné texty v režimu otevřeného přístupu.

PRINCIP ID/OA

Jako nejúčinnější podoba politiky otevřeného přístupu se jeví politika založená na principu “Immediate-Deposit & Optional-Access”, kdy autoři mají povinnost uložit do repozitáře každou svou vydanou publikaci bezodkladně po jejím vydání a zajistit dle podmínek vydavatele její zpřístupnění pro všechny zájemce. Pokud vydavatel neumožňuje volné šíření plného textu, pak je možné v repozitáři zavést službu request e-print button.

V rámci politik otevřeného přístupu je zřizován **dotiční fond na podporu publikování v otevřených časopisech**. Z fondu jsou hrazeny publikační poplatky spojené s vydáním vědeckého článku v otevřeném časopise, který za vydání článku účtuje poplatek.

Vybudování repozitáře a určení pravidel pro jeho provoz a naplňování je diskutováno na interních i otevřených fórech (viz například debata na MU: Miroslav Bartošek: [Repozitář univerzity potřebuje](#) vs Jaromír Leichmann: [Rizika repozitáře převažují](#)).

POLITIKA OTEVŘENÉHO PŘÍSTUPU V ČR

- [Akademie věd ČR](#)

POLITIKA OTEVŘENÉHO PŘÍSTUPU VE SVĚTĚ

- [Harvard University](#)
- [University College London](#)

PŘEHLED POLITIK

- [ROARMAP](#)

PŘEHLED FONDŮ NA PODPORU OA PUBLIKOVÁNÍ

- [OA journal funds](#)

Politika otevřeného přístupu by měla vycházet z principů daných [Berlínskou deklarací](#), kterou podepsalo dosud šest českých institucí (Grantová agentura ČR, Akademie věd ČR, Masarykova univerzita, MAGNANIMITAS, Asociace knihoven vysokých škol ČR, Vysoká škola ekonomická v Praze).

OTÁZKA FINANCOVÁNÍ EIZ

Problematika **prosazení otevřeného přístupu** souvisí také s otázkou **financování přístupu do strategických elektronických informačních zdrojů** (EIZ), které jsou nezbytné pro provoz českého výzkumu. Budoucí model financování EIZ by měl směřovat ke zřízení licenčního centra pro nákup všech EIZ pro českou vědu s přihlédnutím k faktu, že model open access výrazně zasáhne do obchodních strategií vydavatelů.

PROCHÁSKOVÁ, Iva. Akvizice elektronických informačních zdrojů v rámci OP VaVpl – Výzva 4.3: Výsledky a praktické zkušenosti. In: *INFORUM 2013: 19. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích, Praha 21.-22. května 2013* [online]. Praha: Albertina icome Praha, 2013. [cit. 2013-10-03]. Dostupné na: <http://www.inforum.cz/sbornik/2013/13>

PRO STUDENTA

Studenti potřebují (volný) otevřený přístup k informačním pramenům (vědeckým článkům, publikacím, studijním materiálům, učebnicím aj.) ke svému studiu a vzdělávání.

Agregační služby [DRIVER](#), [BASE](#), [OpenAIRE](#), [CORE](#), [OAISTER](#) aj. zpřístupňují cenné informační zdroje uložené v otevřených repozitářích. K vyhledávání vědeckých informací je možné využít i nástroj [Google Scholar](#).

V české prostředí lze využít centralizované služby Národní technické knihovny, sklízející data (metadata) ostatních repozitářů a systémů, [NUŠL](#) - národního úložiště šedé literatury. V NUŠLu lze vyhledat diplomové práce, cestovní, výroční zpravy, příspěvky z konferencí a další typy šedé literatury.

Stále spíše platí, že převážná část produkce vědecké literatury je schována za branami nakladatelských serverů, kde se za přístup k publikacím platí. Buď formou předplatného, nebo formou jednorázových poplatků. **Žádná knihovna na světě není tak bohatá, aby mohla předplácet pro své uživatele všechny informační zdroje, které potřebují. Žádný student není tak bohatý, aby si mohl zaplatit za všechny články, které využije během studia.**

Je na místě, aby se zapojili i studenti - budoucí vědci - do podpory modelu otevřeného přístupu, jehož ústřední ideou je, že **každý by měl mít online přístup k posledním výsledkům vědy, aniž by musel platit poplatek za přístup.**

Inspirací mohou být aktivity studentské iniciativy [The Right to Research Coalition](#) nebo akce [Open Access Week](#).

PRO VYDAVATELE

Vydavatelé vědeckých časopisů a také vědeckých publikací přecházejí na [nové obchodní modely](#), aby mohli zajistit svým čtenářům neomezený online přístup k literatuře, kterou vydávají.

PLACENÉ OTEVŘENÉ ČASOPISY

Nejběžnějším modelem je přenesení nákladů na vydání časopisu z předplatitele na autory, kteří v časopise publikují. Publikační poplatky hradí obvykle autorova instituce nebo jsou hrazeny z grantů.

HYBRIDNÍ ČASOPISY

Placené časopisy, které nabízí možnost vydání jednotlivých článků v režimu otevřeného přístupu (viz [OpenChoice](#)), tedy článků volně dostupných nejen předplatitelům, ale všem zájemcům. Příjmy těchto časopisů se generují ze dvou zdrojů (předplatné a APC).

ČASOPIS PLOSONE

Vydavatel **Public Library of Science** patří k průkopníkům placených otevřených časopisů. Časopis [PlosOne](#) je vydáván od roku 2006. Na rozdíl od časopisů Nature nebo Science, které odmítají 90 procent došlých článků, časopis prosazuje ediční politiku “**vše, co si zaslouží být publikováno, bude vydáno**”. Časopis nemá uměle omezenou velikost - odtud označení mega časopis. Časopis disponuje nástroji, které filtrují, hodnotí a třídí obsah časopisu až po jeho publikování. Na

podobném principu vzniká řada dalších časopisů – klonů PlosOne. Některé odhady mluví o tom, že v roce 2016 bude 50 % STM literatury vydáváno cca 100 časopisů.

- [Obchodní model otevřených publikací](#)
- [Howopenisit?](#) je jednoduchý průvodce, který dle několika kritérií ukazuje, do jaké míry je vydávaný časopis otevřený.
- [Online Guide to Open Access Journals Publishing](#) - ucelený přehled činností spojených s vydáváním časopisu
- [Open Journal Systems](#) nejrozšířenější systém pro provoz otevřených časopisů. Zajišťuje v elektronické podobě veškerou agendu, spojenou s vydáváním časopisu.
- [Předplácené časopisy, které přešly na model OA](#)

ASOCIACE VYDAVATELŮ

- [OASPA](#)

PRO VEŘEJNOST

Veřejnost jsou těmi, kdo přispívají do veřejných rozpočtů a přispívají tedy i na vědu.

Veřejnost má právo na transparentní nakládání s veřejnými prostředky a na otevřený přístup k výsledkům vědy.

CITIZEN SCIENCE - OBČANÉ-LAICI JAKO VÝZNAMNÝ ČINITEL VE VĚDECKÉM VÝZKUMU

Sama veřejnost se po celém světě podílí na řadě výzkumných projektů, které využívají distribuovaných počítačů vlastněných amatéry. Česká republika patří mezi země s největším počtem nadšenců zapojených do projektů typu @home.

Nejnámějším projektem, usilujícím o zachycení zprávy od mimozemských civilizací, je [SETI@home](#).

V Česku funguje projekt [asteroids@home](#), jehož cílem je mapování asteroidů.

Projekt vedou vědci z Astronomického ústavu UK.

Evropská komise zařadila otevřený přístup mezi své [strategické politiky](#). Cílem je maximálně využít výsledky výzkumu, financovaného z veřejných zdrojů, na úrovni programů **7.RP** a **Horizont 2020** i na úrovni členských států. **Otevřený přístup je nezbytný pro posílení ekonomického výkonu a konkurenceschopnosti s využitím znalostí.** Výsledky výzkumu financovaného z veřejných zdrojů mají být proto šířeny otevřeně ku prospěchu vědců, inovačního průmyslu a občanů.

Otevřený přístup může zviditelnit evropský výzkum a může jej zpřístupnit k využití malými a středními podniky.

PRO SPRÁVCE REPOZITÁŘŮ

Role správců repozitářů spočívá především v tom, že se postarají o využití všech dostupných technologií pro zprovoznění cesty otevřeného přístupu k vědeckým informacím.

- [Repositories Support Project](#) - webový portál pro základní orientaci v problematice repozitářů a otevřeného přístupu

REPOZITÁŘE VE SVĚTĚ

- [Registry of Open Access Repositories - ROAR](#)
- [The Directory of Open Access Repositories - OpenDOAR](#)

PŘEHLED SYSTÉMŮ PRO REPOZITÁŘE

- [DSpace](#)
- [DigitalCommons](#)
- [DigiTool](#)
- [EPrints](#)
- [Fedora](#)
- [Invenio](#)
- [OPUS](#)

DALŠÍ UŽITEČNÉ ZDROJE

BARTOŠEK, Miroslav. Digitální knihovny – teorie a praxe. Národní knihovna - knihovnická revue [online]. 2004, roč. 15, č. 4, s. 233-254 [cit. 2013-10-08]. ISSN 1214-0678. Dostupné z: <http://knihovna.nkp.cz/NKKR0404/0404233.html>.

JALŮVKA, Dušan. *Úložiště digitálních dat pro potřeby ÚK VŠB-TUO I* [online]. Ostrava, 2006 [cit. 2013-10-08]. Diplomová práce. Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava. Fakulta elektrotechniky a informatiky. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/10084/56378>.

KREJČÍŘ, Vlastimil. *Univerzální digitální repozitář* [online]. Brno, 2005.[cit. 2013-10-08].
Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta informatiky. Dostupný
z: <http://www.ics.muni.cz/dspacecz/soubory/dp-krejcir.pdf>.

REPOZITÁŘE V ČR

- [České vysoké učení technické v Praze](#)
- [Knihovna Akademie věd ČR](#)
- [Masarykova univerzita](#)
- [Univerzita Pardubice](#)
- [Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně](#)
- [Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava](#)
- [Vysoká škola ekonomická v Praze](#)
- [Vysoké učení technické v Brně](#)
- [Západočeská univerzita v Plzni](#)

[DSpace CZ](#) - přehled instalací systému DSpace pro účely repozitáře vědeckých prací, vysokoškolských kvalifikačních prací, digitálních knihoven

Online verze: <http://www.openaccess.cz/cs/pruvodce/>

Datum vytvoření tištěné verze: 15.10.2013

Průvodce open access, jejímž autorem je Pavla Rygelová a kol., podléhá licenci [Creative Commons Uveďte autora 3.0 Česko](https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/cz/).